

**BATMAN
AKADEMİ
DERGİSİ**

Batman Üniversitesi
İslami İlimler Dergisi

**BATMAN
ACADEMY
JOURNAL**

Batman University
Journal of Islamic Sciences

BATMAN AKADEMİ DERGİSİ

Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

e-ISSN: 2619-9114

Yıl: 5, Cilt: 5, Sayı: 1

Haziran-2021

MAKALE BİLGİLERİ

Tilimsânî'nin Usûl Anlayışında Zâhir-Müevvel Diyalektiği ve Te'vilin Yeri

Zâhir-Müevvel Dialectic And Place Of Tawıl In Tilimsânî's Methodological Understanding

Yazar

Abdubaki DENİZ

Dr. Öğr. Üye. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
abdentr@gmail.com Orcid.org/0000-0001-2345-6789

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 07.04.2021

Makale Kabul Tarihi: 29.05.2021

Sayfa Aralığı: 1-21

Batman Akademi
Dergisi
Cilt: 5, Sayı: 1,
Haziran, 2021

Öz: İslam düşünce tarihinde te'vilin önemli bir vasıta olduğu hususunda şüphe yoktur. Usulcüler de te'vilin teşri vesilelerinden biri olduğuna dair kanaat bildirmişlerdir. Te'vilin içtihadın akli yöntemlerinden biri olduğunu kabul eden usulcüler te'vilin usul sistematığına dâhil etme konusunda farklı yöntemler kullanmışlardır. Söz konusu usulcülerden biri olan Tilimsânî'ye göre te'vil önemli bir içtihat yöntemi olup sağlıklı bir te'vil için lafzın bazı şartları hâiz olması gerekmektedir. Ayrıca te'vilde uygun bir delilin mutlaka ortaya konması şarttır. Ayrıca Tilimsânî te'vilin usul içerisindeki konumunu belirlemek için karşıtlıkları kullanmak suretiyle diyalektik bir metod tercih etmiştir. Bu kapsamda zâhir-müevvel kavramlarına yoğunlaşarak te'vili temellendirmeye çalışmıştır. Usul tarihinde ilk sayılabilecek bu sistematik bakış açısının detaylı bir çalışmaya ihtiyaç duyduğu açıktır. Bu kapsamda Tilimsânî'nin genel usul anlayışı içerisinde te'vilin konumu ve zâhir-müevvel lafızları bağlamında te'vili nasıl temellendirmeye çalıştığı önem arz etmektedir. Tilimsânî'ye göre lafızların manâya açıkça delalet etmesinin sekiz sebebi olduğu gibi karşıtlık ilkesi gereği lafızlarda te'vile başvurma ihtiyacı da sekiz sebepte somutlaşmaktadır. Bu çalışmada söz konusu sebepler örnekleriyle birlikte ayrı ayrı değerlendirilecek ve Tilimsânî'nin te'vil anlayışı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Usul, Zâhir, Müevvel, Te'vil, Tilimsânî.

Abstract: There is no doubt that tawil is an important tool in Islamic intellectual history. The methodologists also concluded that tawil is a tool of legislation. The methodologists, who accepted that tawil is a rational method of judicial opinion, used different methods in including tawil in methodological system. According to Tilimsânî, one of these methodologists, tawil is a significant judicial opinion method, and a lafz (word or sentence) should have some conditions for a proper tawil. In addition, an appropriate evidence must be produced for a tawil. Tilimsânî also developed a dialectic method by using contradictions in order to determine the place of tawil in methodology. In this regard, he attempted to found tawil by the concepts of zâhir-müevvel. It is clear that this systematic perspective, which can be considered as the first in the history of methodology, needs a detailed study. In this respect, the place of tawil in Tilimsânî's general methodological understanding and how he tried to found tawil under the words of zâhir-müevvel are of importance. Tilimsânî argues that there are eight reasons for a lafz to refer to meaning and the need for referring to tawil in a lafz is based on eight reasons due to the principle of contradiction. In this study, the aforementioned reasons will be discussed separately with examples, and Tilimsânî's understanding of methodology will be revealed.

Keywords: Islamic Law, Methodology, Zâhir, Müevvel, Tawil, Tilimsânî.

Giriş

Te'vil fıkıh usulünün önemli konularından biridir. Bundan dolayı usul tarihi boyunca âlimlerin gündeminden düşmemiştir. Bunda te'vilin içtihadın aklî yöntemlerinden biri olması da etkili olduğu söylenebilir. İçtihat ise canlılığını koruyan usul esaslarının başında gelmektedir.

Şüphesiz te'vil sadece fıkıh usulü değil dinî disiplinlerin hemen hemen tamamında kendini gösteren bir olgudur. Fıkıh usulü yanında kelam ve tefsir söz konusu disiplinlerin başında gelmektedir. Bu açıdan te'ville ilgili birçok âlimin görüş beyan ettiğini söylemek mümkündür. Bunlardan biri de Ebû Abdillâh eş-Şerîf Muhammed b. Ahmed b. Alî el-İdrîsî el-Alvînî et-Tilimsânî el-Malikî'dir (v. 771/1370). Tilimsânî'ye nispet edilen eserlerin az olması muhtemelen onun daha çok tedrise ağırlık vermesindedir. Aksi hâlde mezhepte müçtehit ve döneminin en büyük âlimlerinden olduğu kabul edilmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada "tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl" kabilinden yazdığı ve fıkıh/usulle ilgili elimize ulaşan tek eseri olan "*Miftâhu'l-vüşûl ilâ binâ'i'l-fürû' ale'l-uşûl*"ü esas almak durumundayız. İlk bakışta tahrîç türü bir izlemim verse de aslında klasik bir usul eserinde bulunan hemen bütün konulara yer vermesi açısından müstakil bir usul eseri niteliğine sahip olduğu söylenebilir. Memzûc metoda göre yazılmış eserde fıkıh ile usûl-i fıkıh arasında irtibat kurarak mezhepler arasındaki fûrû hususundaki ihtilâflarının usuldeki karşılığını göstermeye çalışmıştır. Ayrıca Mâlikî mezhebinin görüşlerini savunmaktan ziyade diğer mezheplerin de görüşlerine yer vermiştir.

Tilimsânî'nin te'vil ilgisinin hem klasik usulcülerden farklı olması hem de te'vilin ilgili olduğu konuları sistemli hâle getirmesi açısından özel bir yerde olduğunu söylemek mümkündür. Bundan dolayı Tilimsânî'nin usul düşüncesinde te'vilin yerinin tespiti büyük önem arz etmektedir. Zira te'vilin usul sistematîği içindeki yeri hususunda zihinlerde hala bazı istifhamların olduğu ifade edilebilir. Bazı usulcülere göre te'vilin hilâfiyât konuları bağlamında değerlendirilmesi gereken bir konu olduğu, Cüveynî ile

birlikte usule dâhil edildiği yönündeki yaklaşımların olması¹ Tilimsânî'nin te'vile dair çabalarını daha da önemli hâle getirmektedir. Ayrıca Tilimsânî'nin te'vili belli konular bağlamında sistemli hâle getirme çabası, aralarındaki irtibat tam olarak bilinmese de Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Cüzey el-Kelbî el-Ğırnâtî'nin (v. 741) bu husustaki temel bakış açısına yakın bir zeminde seyretmektedir. Çağdaşı ve kendisi gibi Malikî olan İbn Cüzey'in "*Takrîbü'l-vüşûl ilâ ilmi'l-uşûl*" adlı eserinde râcih ile mercûh manânın teâruzu durumunda hangisine öncelik verileceği meselesiyle ilgili olarak "asıl olan zâhir ve râcih anlama delâlet eden lafızların öncelenmesi olduğunu ifade ettikten sonra, "hakîkatin mecaza, umumun husûsa, ifrâdın (lafızların tek anlamı olması) iştirâke, istiklâlin (sözün müstakil olarak anlam ifade etmesi, anlaşılması için gizli bir şeye muhtaç olmaması) izmâr ve takdire, itlâkın takyide, ta'sîlin ziyâdeye, tertibin takdim ve te'hire, te'sisin te'kide, bekânın neshe, şer'inin aklî olana ve örfünün de lügavî olana öncelenmesi gerektiğini" beyân etmektedir.² Söz konusu hususlar Tilimsânî tarafından râcih-mercûh karşıtlığına dayanan diyalektik yerine zâhir-müevvel kavramları bağlamında sekiz madde kapsamında değerlendirilmiş ve sistemli bir te'vil anlayışının oluşmasına zemin hazırlanmıştır. Ancak çağdaş iki usulcünün diyalektik mantığının küçük bazı farklılıklarla birlikte benzer dinamiklere sahip olması dikkat çekicidir. Buna rağmen söz konusu çabanın Tilimsânî de daha geniş ve daha düzenli olarak ele alındığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu açıdan bunun ilk olduğu söylenebilir. Zira fıkıh usulü geleneğinde te'ville ilgili konular genelde dağınık vaziyette ele alınmakta, te'vili bir bâb altında de-

¹ Ebû'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdilcabbâr b. Ahmed el-Mervezî et-Temîmî es-Sem'ânî el-Hanefî sümme's-Şâfiî, *Kavâti'u'l-Edille fi Usûli'l-Fıkh*, thk. Abdullah b. Hâfız b. Ahmed el-Hakemî, 1-2, (Riyâd: Mektebetü't-Tevbe, 1419/1998), 409-414.

² Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Cüzey el-Kelbî el-Ğırnâtî el-Mâlikî, *Takrîbu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Uşûl*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 202.

ğerlendirenler de düzenli başlıklar altında değil yine fürudan hareket ederek muhaliflerinin bazı te'vil uygulamalarının fasit yahut bâtil olduğu izah edilmeye çalışılmaktadır.

Esasen bu konuya doktora tezi çalışmamızda ve bazı makalelerimizde kısmen temas edilmişti.³ Ancak konunun daha iyi anlaşılması ve Tilimsânî'nin te'vile katkılarının özel bir çalışma gerektirdiği açıktır. Bu açıdan Tilimsânî'nin genel usul anlayışında te'vilin yeri ile usul sistematüğinde nasıl konumlandırıldığı hususunun bilinmesi gerekmektedir.

1. Tilimsânî'nin Genel Usul Anlayışında Te'vilin Yeri

Usulcülerin tamamı fıkıh usulü kapsamında işlenen konuları - temelde ciddi farklılıklar olmasa bile- kendilerine özgü bir yöntemle ele almayı âdet edinmişlerdir. Örnek olarak usul ilminin en faydalı konusu olarak değerlendirdiği te'vili bir bâb/başlık altında değerlendiren Cüveynî (v. 378) lafız-manâ ilişkisi kapsamında lafızları "mücmel ve diğerleri" şeklinde önce temel ikili bir tasnife tabi tuttuktan sonra mücmel olmayan lafızları da te'vile açık olan zâhir ile te'vile açık olmayan nassa ayırmaktadır. Cüveynî, zâhir lafzın te'vili kapsamında, "hakîkî manâdan mecaza yönelmeyi, mutlâk emir sığasının nedbe hamledilmesini, mutlak nehiy sığasının tahrimden başka bir manâya sarf edilmesini, mutlak şer'î nefyin "kemâlin nefyi" olarak anlaşılmasını, mutlakın mukayyede hamledilmesini ve umumun tahsisini" örneklerle açıklamaktadır.⁴ Usulcüler aynı zamanda fıkıhın istinbât ve istidlâlina dayanak olan delilleri belli bir hiyerarşi içinde sunmaktadırlar. Bunlar da genel olarak Kur'an, sünnet, icma ve kıyastır. Mesela Gazzâlî usul konularını şöyle özetlemektedir:

"Usulden maksadın delillerden hükümleri çıkarmak (iktibâs) olduğu açıktır. Bunun için önce hükümlere (semere) bakılması (nazar) gerekir.

³ Abdulkaki Deniz, *Fıkıh Usulünde Te'vil ve Fikhî Uygulamaları*, Doktora Tezi (İslam Hukuk Metodolojisinde Te'vil, İstanbul: İz Yayınları, 2020), 60; Deniz, A. (2020). İslam Hukuk Metodolojisinde Fikhî Bir İctihad Yöntemi Olarak Te'vil. Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 7 Sayı 2, 8.

⁴ Ebû'l-Meâlî Abdülmelik el-Cüveynî, *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkıh*, thk. Salah b. Muhammed b. Uveyda (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418), 1: 195.

Sonra çeşitli deliller ile hükümleri kaynaklardan çıkarma keyfiyetine bakılmalıdır. Daha sonra delillerden hükümleri çıkarabilecek kişinin (muktebis) sıfatlarına bakılması gerekmektedir. Zira hükümler belli hakikatlere sahip semeredir (meyve). Her meyvenin de bir kaynağı (müsmir), elde edeni (müstesmir) ve meyveyi elde etmenin yolu (tarik) vardır. Burada semereden maksadımız vüçûb, yasak, nedb, kerâhet, sıhhat ve fesat gibi hükümlerdir. Müsmir ise sadece Kitap, sünnet ve icmâdan ibaret olan delillerdir. İstismâr (meyveyi elde etmenin) yolları ise delillerin delâlet yöntemleridir (vüçûh). Bunlar dört tanedir: Zira sözler; sığa ve nazmıyla, mefhûm ve fahvâ yönüyle, zaruret ve iktizasıyla yahut da ondan çıkarılan ma'kûl ve manâsıyla delalet eder. Müstesmir ise müçtehittir. Müçtehitte ilgili sıfat ve ahkâmın da bilinmesi gerekmektedir.”⁵ Gazzâlî, delillerin ahkâma delâlet yöntemleri (istismâr) kapsamında manzûm lafızların sığa ve vaz' açısından manâya delaletlerine yer vermekte, te'vili de mücmel-mübeyyen ve zâhir-müevvel kavramları kapsamında değerlendirmektedir.⁶

Tilimsânî'ye göre ise fikhî meselelerde delil arayışı; ya bizzat delil olan (delil bi nefsihi) yahut delili içeren (mutazammin li'd-delil) olmak üzere iki tür delil dışında olamaz. Bunlardan birincisi de; bizzat delil olma özelliğine sahip olan asıl ile söz konusu asla lazım gelen delil olmak üzere iki kısımda değerlendirilmektedir. Bizzat delil olan asıl; naklî ve aklî olmak üzere iki kısımdır Asıl naklî deliller Kur'an ve sünnet naslarıdır. Bunlar yoksa bu asıllardan birine dayalı olarak ortaya çıkan ve onların gerektirdiği bir delil olan kıyas, icmâ ve sahabe kavli gibi delili tazammun eden bir şeye temessük (bağlı kalmak) şarttır. Dolayısıyla ona göre bizzat delil niteliği taşıyan Kur'an ve sünnet nasları, bunlara dayalı olarak ortaya çıkan kıyas ve bunlardan herhangi birini içeren icmâ ve sahabe kavli gibi delillerden söz edilebilir. Tilimsânî'nin delil bi-

⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfi (Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413), 7.

⁶ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 1: 180.

nefsihi kapsamında zikrettiği ikinci delil olan akli asıldan maksat istishâbtır. Bu da akli/hissi ve şer'î istishâb olarak ikiye ayrılmaktadır.⁷

Deliller hiyerarşisinde gücünü bizzat kendisinden alan “delil binefsihi” kapsamında değerlendirilen Kur'an ve sünnet naslarında; Senedin şâri'e sahih olarak ulaşması, talep edilen hükme delaletinin açık olması, ahkâmı devamlılık arz eden nitelikte olması ve ona muâriz yahut muhalif bütün her şeye tercih edilmesi şarttır. Bu kapsamda naklî aslın Kur'an olması durumunda senedin mutlak manâda mütevâtir olması gerekir.⁸ Tevâtür söz konusu değilse Kur'an olarak değerlendirilmez. Bundan dolayı Hz. Aişe'nin beş emzirme hususunun Kur'an'dan olduğuna dair iddiası Şafiiler için mesnet olmuş olsa bile kabul edilmez. Zira bu hususta tevâtürden bahsedilemez. Şafiiler ise tevâtürün tilâvet için şart olduğunu, hüküm için ise böyle bir şartın olmadığını savunmaktadırlar. Söz konusu naklî aslın sünnet olması durumunda ise muhakkik usulcülere göre tevâtür şart değildir.⁹ Bu hususta iki mest üzerine mesh örneği verilebilir. Zira bu konuda vârit olan haberler âhât olsa bile âhât haberlerin çokluğu manevi bir tevâtürün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Hz. Ali'nin cesareti ve Hatem et-Tâi'nin cömertliği gibi.

Talep edilen hükme delâletinin açık olması mantûk açıdan olabildiği gibi mefhûm açısından da olabilir. Mantûkun hükme delaleti emir, nehiy yahut tahyir şeklinde olabilir.¹⁰ Mantûk, hükümün ilgili olduğu lafızla yakından ilişkilidir. Bu kapsamda lafız tek manâya muhtemel olabildiği gibi birden fazla manâya da muhtemel olabilir. Vaz'ı itibariyle tek bir manâya muhtemel ise **nas**, iki manâya muhtemel olup da birinde râcih değilse **mücmel**, râcih olması durumunda; lafız açısından rüçhan varsa **zâhir**, munfasıl

⁷ el-Îmâmu'l-Müctehid eş-Şerîf Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî et-Tilimsânî, *Mitfahu'l-vusûl ilâ binâi'l-fürû'i alâ'l-usûl* (Mektebetü'r-Reşâd, ts.), 4 vd.

⁸ Tilimsânî, *Mitfah*, 5.

⁹ Tilimsânî, *Mitfah*, 6.

¹⁰ Tilimsânî, *Mitfah*, 19.

bir delil vasıtasıyla rüçhan olursa **müevvel** olarak kabul edilir.¹¹ Dolayısıyla zâhir, iki manaya muhtemel olup birinde vaz' açısından daha râcihtir. Bundan dolayı delâleti açıktır. Vaz' açısından delâletin açıklığı (zuhûr) için sekiz sebep vardır: Mecaz karşısında hakikat, iştirak karşısında infirâd, terâdüf karşısında tebâyün, izmâr karşısında istiklâl, te'kid karşısında te'sis, takdim/te'hîr karşısında tertip, husûs karşısında umûm, takyit karşısında itlâk.¹² Zuhûr sebepleri sekiz olduğu gibi te'viller de sekiz tanedir: Lafzın mecaz, iştirak, izmâr, teradüf, te'kit, takdim-te'hîr, tahsis ve takyîd boyutu.¹³ Çalışmamızın asıl konusu teşkil eden bu husus aşağıda detaylıca değerlendirilecektir.

Sözün mefhûm yoluyla delâleti ise muvâfaka ve muhâlefe olmak üzere iki yolla olur. Mefhûm-i muvafaka celî ve hafî olmak üzere iki kısma ayrılır. Şafî ve Malikîler mefhûm-i muhâlefeyi bazı şartlarla kabul etmekle birlikte Hanefilerin çoğunluğu kabul etmemişlerdir.

Hükümün devamlılık arz etmesinden maksat mensûh olmamasıdır. Nakli aslînin râcih olması senet ve metin açısından olabilir. Senet açısından râvinin yaşça büyük, daha âlim veya olayın içinde yahut sohbetinde daha fazla zaman geçirmiş olmasının vs. tercihi sebebi olması sayılabilir. Metin açısından kavlin fiile, mantûkun mefhûma, hüküm kastı, bir sebebe binaen vürûdu, zâhirin müevvele ve isbâtın nefye tercihi şeklinde olabilir.

Görüldüğü gibi Tilimsânî, hüccet değerini bizzat kendisinden alan delilleri iki kısma ayırmaktadır. Naklî asıl olarak ifade ettiği Kur'an ve sünnet naslarının hükme delaletlerinin açıklığı şartı kapsamında mantûk ve mefhûma yer vermekte, te'vili de mantûk lafızlar kapsamında ele almaktadır.

¹¹ Tilimsânî, *Mitfah*, 38.

¹² Tilimsânî, *Mitfah*, 54 vd.

¹³ Tilimsânî, *Mitfah*, 68 vd.

2. Tilimsânî'nin Usul Sistematiğinde Zâhir-Müevvel Diya- lektiği ve Te'vil

Tilimsânî lafızları vaz' açısından nas, mücmel, zâhir ve müev-
vele ayırmaktadır. Daha sonra zâhir ve müevvele yoğunlaşmakta
ve ikisini karşılaştırarak zuhûr ve te'vil sebepleri üzerinde dur-
maktadır. Ona göre lafızlarda asıl olan zuhûr olduğu için önce
zuhûr sebeplerini sekiz maddede tasnif etmektedir. Daha sonra
söz konusu sebeplerin karşısındaki manânın kastedildiğini iddia
etmeyi te'vil sebepleri bağlamında değerlendirmektedir. Lafızlarda
ilk anlaşılması gereken manânın lafızdan akla ilk gelen manâ ol-
ması işin doğası gereğidir. Aynı şekilde müevvel lafzın ikincil ve
ilk bakışta akla gelmeyen manâyı taşımaya da öyledir. Ancak zâhir
ve müevvel kapsamında değerlendirilen hususların karşılaştırmalı
olarak değerlendirilmesi suretiyle somutlaştırılması konuyu zihin-
lerde herhangi bir şüphe bırakmayacak şekilde anlamlı hâle getir-
mek için yeterli dinamikler içermektedir. Bu açıdan Tilimsânî'nin
karşılaştırma, tez ve anti tez oluşturmak suretiyle diyalektik bir
metot üzerinde akıl yürüttüğü görülmektedir. Bu yöntem, mesele-
nin zihinlerde netleşmesi, muhatabı ikna ve te'vilin usul sistemati-
ği içindeki konumunu temellendirmek için gereklidir. Ayrıca bü-
tün usulcülerce her ne kadar müevvelin zâhir kavramıyla olan
ilişisine temas edilse de Tilimsânî'nin söz konusu ilişkiyi sistema-
tik hâle getirdiği ve te'vil kapsamında değerlendirilen konuları
somutlaştırdığı söylenebilir. Onun bu bakış açısı te'vilin usul içeri-
sindeki konumunu daha da pekiştirmiştir. Bu bağlamda Ti-
limsânî'ye göre önce lafızlarda zuhur sebeplerini bilahare te'vil
sebeplerini değerlendirmek durumundayız.

2.1. Lafızlarda Zuhûr Sebepleri

a. Lafzın mecaz değil hakikat üzere olması asıldır. Hakikat
vaz' edildiği manâda kullanılan lafızdır. Arslanın yırtıcı hayvan
anlamında kullanılması gibi. Lafız mecaz ile hakikat arasında ka-
lırsa hakiki manâsına öncelik verilir. Hakikat lügavî, şer'î ve örfî
olmak üzere üç kısma ayrılır. Bunların karşısında da söz konusu

kısımların mecazî olanları vardır.

Lügavî hakikata örnek: Şafiîler, “Alıcı ve satıcı ayrılmadıkça muhayyerdirler.”¹⁴ hadisine dayanarak meclis muhayyerliğini meşru görmüşlerdir. Malikîler ile Hanefiler ise “alış-veriş yapan iki kişiden (mütebâyi'ân) maksadın pazarlık yapanlar (mütesâvimân) olduğundan ayrılmaları sözle gerçekleşir” demişlerdir. Yani pazarlık devam ettiği sürece muhayyerlik söz konusudur. Pazarlık biter ve aralarında anlaşılırsa akitle birlikte ayrılma da gerçekleşmiş olur. Zira “Sizden kimse kardeşinin alış-verişi (bey') üzerine alış-veriş yapmasın ve nikâhı üzerine nikâh yapmasın!” hadisinde olduğu gibi bazen bir lafız kendisine yakın bir manâ için kullanılabilir. Buradaki alış-veriştan maksat pazarlık (sevm), nikâhtan maksat ise kız istemedir (hutbe). Ancak Şafiiler şöyle derler: Mütebâyiân lafzından maksadın mütesâvimân olması mecazdır. İftirâk/teferruktan maksadın da “akdin tamamlanması” olması da mecazdır. Kelamda asıl olan ise hakikat anlamıdır.

Şer'î hakikata örnek: “İhramlı kişi evlenmez ve evlendirilmez.”¹⁵ hadisine dayanarak Malikîlerin ihramlı kişinin evlilik akdini caiz görmemelerine Hanefilerin hadiste geçen “nikâhlamaz” ifadesinden maksadın “cinsel ilişki (vat')” olma ihtimalini ileri sürerek evlilik akdine dair bir yasağın olmadığını ifade etmişlerdir. Buna Malikîler şöyle cevap vermişlerdir: Nikâh kelimesinden maksadın cinsellik olduğunu söylemek şer'î bir mecaz, söz konusu kelimedenden maksadın akit olması ise şer'î bir hakikattir. Şer'î bir lafız şer'î hakikatına hamletmek aynı lafız mecazî anlamına hamletmekten evlâdır.¹⁶ Nitekim Şafiîler de bu hususta Malikîler gibi fikir beyan etmişlerdir.

b. Lafzın müşterek olması değil vaz' açısından tek manâlı olması (infirâd) asıldır. Dolayısıyla manâda iştirak asıl olana aykırı-

¹⁴ Buhârî, *Sahîh*, “Büyü”, 3: 234, No: 34/1973; Müslim, *Sahîh*, “Büyü”, 2: 298, No: 15/1532.

¹⁵ Müslim, *Sahîh*, “Nikâh”, 2: 1030, No: 16/1409.

¹⁶ Tilimsânî, *Mitfah*, 56.

dır. Cumhur usulcüler “Artık onun emrine muhalefet edenler, başlarına bir belânın gelmesinden veya elem dolu bir azaba uğramaktan sakınırlar.”¹⁷ âyetine dayanarak Hz. Peygamber’in emirlerinin vücûp ifade ettiğini savunmuşlardır. Bunu kabul etmeyenler ise emrin söz yahut fiil/durum olabileceğini, dolayısıyla müşterek bir hâl alacağından söz konusu istidlâlin geçerli olmayacağını iddia etmişlerdir. Cumhur ise buna şöyle cevap vermişlerdir: “Lafızlarda iştirâk değil infirâd asıldır. Emir lafzı da vaz’ açısından söz konusu iki manâdan birinde hakikat, diğerinde ise mecaz olması gerekir. Emrin sözde hakikat olduğu hususunda icmâ olduğundan fiilde mecaz olması dışında seçenek söz konusu değildir. Hakikatin mecaza öncelendiği de bilinmektedir.”¹⁸

c. Lafzın terâdüfü değil tebâyünü asıldır. Yani lafızların farklı anlamlar ifade etmeleri farklı lafızların aynı anlamda değerlendirilmesinden evlâdır. Buna dayanarak Malikîler, “..su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin, yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin.”¹⁹ âyetinde geçen “صَعِيداً” kelimesinin “zemin üzerindeki bütün her şeyi” kapsadığından teyemmümün yerin yüzeyindeki bütün her şeyle caiz olduğu yönünde görüş beyan etmişlerdir. Buna karşın Şafiîler söz konusu kelimenin (sa’ûd) toprakla mürâdif olduğunu savunmuşlardır. Malikîler ise “lafızlarda asıl olanın tebâyün olduğu” ilkesinden hareketle kendilerini savunmuşlardır.

d. Lafızlarda asıl olan izmâr değil istiklâldır. Yani sözün anlaşılması için başka lafız/ların takdirine gerek duyulmadan müstakil olarak maksadı ifade etmesi asıldır. Tersine ise arizî bir durum olup asla aykırıdır. Bazı Malikîlerin “Pençesi olan bütün yırtıcı hayvanların yenmesi haramdır.”²⁰ hadisine dayanarak yırtıcı hayvanların etlerinin haram olduğunu savunmuşlardır. Bazı muhalifler ise bundan “yırtıcı hayvanların **yediklerinin** haram olduğu” hususunun kastedildiğini savunarak nassın anlaşılması için başka lafızlar takdir

¹⁷ Nûr, 24/63.

¹⁸ Tilimsânî, *Mitfah*, 57.

¹⁹ Mâide, 5/6.

²⁰ Malik b. Enes, *Muvatta*, 3: 709, No: 1820.

etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu görüşü savunanlar ayrıca bu tezin "*henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar...size haram kılındı.*"²¹ âyetiyle de uyumlu olduğunu iddia etmişlerdir. Hâlbuki sözün müstakil olarak bir anlam ifade etmesi izmâra gidilmesinden evlâdır.²²

e. Lafızlarda asıl olan te'kit değil te'sistir. Yani sözün yeni bir şey ifade etmesi daha önce ifade edilen bir sözü pekiştirmesinden evlâdır. "*Eğer kadınları, kendilerine dokunmadan veya onlara bir mehir takdir etmeden boşarsanız (bunda) size bir vebal yoktur. Şu kadar ki onlara (mal verip) faydalandırın (mut'a). Eli geniş olan hâline göre, eli dar olan da hâline göre ve güzellikle faydalandırmalıdır. Bu, iyilik yapanlar üzerine bir borçtur.*"²³ âyeti ile "*Boşanmış kadınlar için de meşru ve geleneğe uygun şekilde bir meta (intifa hakkı) vardır ki verilmesi, Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur.*"²⁴ âyetinde söz konusu yükümlülüğün "muhsinler" ve "muttakiler" üzerinde olduğundan bahsedildiğinden mutlak olmadığını ve herkesi kapsamadığını savunanlar vardır. Onlara göre herkese vacip olsaydı sadece muttaki ve muhsinlere mahsus olacak şekilde ifadeler kullanılmazdı. Buna karşı çıkanlar ise söz konusu ifadenin vücubun pekiştirilmesi (te'kit) için geldiğini, muttaki ve muhsinlerin vurgulanmasının ise örnek alınmaları için olduğunu savunmuşlardır. Bu durumda te'sisin asıl olduğu, te'kidin ise asla aykırı olduğu hususu hatırlatılmaktadır.²⁵

f. Lafızlarda asıl olan takdim/te'hir değil tertiptir. Yani naslarda geçen lafızların olduğu tertip üzere anlaşılması bazı lafızları öne almak yahut bir kısmını ötelemek suretiyle anlaşılmasından evlâdır. "*Karılarını zihâr yoluyla boşamak isteyip sonra sözlerinden dönenlerin, ailesiyle temas etmeden bir köle azat etmeleri gerekir.*"²⁶

²¹ Mâide, 5/3.

²² Tilimsânî, *Mitfah*, 57.

²³ Bakara, 2/236.

²⁴ Bakara, 2/241.

²⁵ Tilimsânî, *Mitfah*, 58.

²⁶ Mücâdele, 58/3.

âyetinde zihâr kefaretinin gerekmesi için zihârda bulunanların bu sözlerinden dönmeleri gerekmektedir. Zira âyetin tertibi bunu gerektirmektedir. Dolayısıyla zihârda bulunup da sözlerinden dönmeyenlerin söz konusu kefareti vermeleri zorunlu değildir. Bazıları ise takdim-te'hir yaparak âyetin, "*Karılarını zihâr yoluyla boşayanlar, ailesiyle temas etmeden bir köle azat etmeleri gerekir. Sonra dediklerine dönerler.*" şeklinde anlaşılmasını gerektiğini ifade etmişlerdir. Yani zihâr yoluyla hanımlarını kendilerine haram kılanlar, önce kefareti vermeleri gerekir. Sonra herhangi bir günâh olmaksızın helâl olan cinsel ilişkiye dönerler. Bu görüş sahiplerine göre, zihârın kendisi, kötü bir eylem olduğundan tek başına kefaretin vücubu için yeterli bir sebeptir. Bunlara karşı da lafızda asıl olanın tertip olduğu, takdim ve te'hire başvurmanın da söz konusu asla aykırı olduğu yönünde cevap verilmektedir.²⁷

g. Lafızlarda asıl olan husus/tahsis değil umûmdur. Umûm, kendisine uygun olan bütün fertleri kapsamaktadır (istiğrâk). Husûs ise umûmdan bir kısmının kastedildiğini ifade etmektir. Umûm dil, örf ve akıl açısından olmak üzere üç kategoride değerlendirilmektedir. Arap dilinde şart, istifhâm isimleri, mevsûlât, bazı şart edatları, nekre ismin önünde gelen nefiy edatı, ismin önünde gelen elif-lâm, cemi' ve küll gibi isimlerin tamamı umûm ifade etmek için vaz' edilmişlerdir. Aynı şekilde örfen ve aklın umum ifade eden lafızlar söz konusudur.²⁸ "*Aklı giderici bütün her şey haramdır.*"²⁹ hadisinden yola çıkarak nebûzin de haram olduğunu söylemek hadisin umûmunun gereğidir.

h. Lafızlarda asıl olan takyîd değil itlâktır. Cinsinde yaygın olan lafızlar mutlak olarak kabul edilmektedir ve asıl olan lafızın mutlak oluşudur. Hanefîler yemin kefaretinde kâfir bir kölenin de özgürleştirilmesini yeterli görmüşlerdir. Zira azat edilecek köle mutlak olarak ifade edilmiş herhangi bir kayıtla sınırlandırılmamıştır. Malikî ve Şafiîler ise söz konusu kölenin mümin olmasını

²⁷ Tilimsânî, *Mitfah*, 59.

²⁸ Tilimsânî, *Mitfah*, 60.

²⁹ Malik b. Enes, *Muvattâ*, 1: 105, No: 16; İbn Hanbel, *Müsned*, 4: 280, No: 2476.

şart koşmuşlardır. Hanefiler ise sözde asıl olanın mutlak oluşunu vurgulayarak takyide gitme ihtiyacı hissetmemişlerdir.³⁰

2.2. Müevvel Lafız ve Te'vil sebepleri

Tilimsânî müevvel lafzını zâhir lafzın mukabilinde kullanmaktadır. Ona göre müevvel lafız te'vil edildiği manâya açık bir şekilde delalet etmektedir. Zira müevvel te'vil edildiği manâda artık râcihtir. Ancak yine de zâhir derecesinde değildir. Zira müevvelin manâsına delaleti haricî bir delil sayesinde olmuştur. Zâhirde ise böyle bir durum söz konusu değildir. Ona göre lafızlarda zuhurun sebebi sekiz maddede değerlendirildiği gibi te'vilin sebepleri de sekiz madde kapsamında değerlendirilmelidir. Söz konusu te'vil sebepleri şunlardır:

a. Lafzın hakikat anlamına değil mecaz anlamına hamledilmesi en bariz te'vil sebeplerinden kabul edilmektedir. Hakikatte olduğu gibi mecazın da lügavî, örfî ve şer'î türleri vardır. Ancak bu makamda sadece şer'î örneği üzerinde duracağız.

Hanefîler ve bazı Malikîler, “Geçmişte olanlar bir yana, babalarımızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur.”³¹ âyetine dayanarak zinanın musâheret (hısımlık/akrabalık) haramlığını gerektirdiğini savunmuşlardır. Zira onlara göre söz konusu âyetin anlamı “babalarınızın cinsel ilişkiye girdiği kadınlarla cinsel ilişkiye girmeyin” şeklindedir. Şafiîler ve onlar gibi düşünen bazı Malikîlere göre ise âyette geçen “نكح” lafzından maksat akittir. Zira nikâh lafzı akit anlamında şer'î bir hakikat, cinsel ilişkide ise şer'î bir mecazdır. Hanefîler ve onları destekleyen diğerleri ise nikâh lafzının cinsel ilişkide (vat') hakikat olduğunu şöyle savunmuşlardır: İlgili ayette “geçmişte olanlar” ifadesi cahiliye dönemi uygulamasına işaret etmektedir. Söz konusu uygulamada ise kadınların miras alınması doğrudan cinsel ilişki manâsında olup ayrıca bir akit yaptıkları duyulmamıştır. Bunun yanında âyetin bu uygulamayı iğrençlikle nitelendirmiş olması da

³⁰ Tilimsânî, *Mitfah*, 67.

³¹ Nisa, 4/22.

bu tezi desteklemektedir.³² Dolayısıyla nikâh lafzının vat' manâsı şer'î mecaz olsa bile âyette bunun kastedildiği açıktır. Ayrıca Hanefîlere göre nikâhın "vat'" manâsı mecaz değil hakikattir.

b. İştirak te'vil sebeplerinden olsa bile bizzat iştirak aslında te'vil değildir. Çünkü iştirak icmale daha yakındır. Ancak naslardan delil arayışında olan kişi lafzın muhtemel olduğu her iki manâda da hakikat olduğunu ortaya çıkardıktan sonra ikisinden birini bir delil ile tercih etmek durumunda kalmaktadır. Bu açıdan en yakın bir delil ile iki manâdan birini seçecektir. Ancak delil getirme arayışında olan birinin zihninde lafız mecaz ise hakikat manâsını gerektiren asıldan daha güçlü bir delil getirmek zorundadır. Başka bir ifadeyle lafızdan kastedilen manânın hakikat mi yoksa mecaz mı olduğu sorunu ortaya çıkınca mecaz olduğuna dair güçlü bir delil ihtiyacı doğacaktır ki bu açıdan te'vil kapsamına girdiği söylenebilir.

Malikîler, "Boşanmış kadınlar kendi başlarına (evlenmeden) üç kur' süresi beklerler."³³ âyetinden hareketle boşanmış kadının iddetinin hesaplanmasında hayız değil temizlik (tuhr) dönemleri esas alınmalıdır. Âyette geçen "kur'" lafzı temizlik ile hayız arasında müşterek olup temizlik dönemlerine hamledilmesi daha uygundur. Çünkü temizlik dönemi aynı zamanda talakın da mahalli olduğundan emredilen bekleme süresinin de ona uygun olması gerekmektedir. Yüce Allah sanki talakı bekleme sürelerinin illeti olarak sunmaktadır. Söz konusu lafzın hayız anlamına hamledilmesi hâlinde ise lafızlar arasındaki söz konusu uyum da kaybolmaktadır.

Bu gerekçeleri kabul etmeyen Hanefîlere göre ise lügatte "kur'" lafzı hayızda hakikat temizlikte ise mecazdır. Çünkü kur'un sözlük anlamı "toplama" yahut "intikal ve değişiklik"tir. "Toplama" anlamı esas alınırsa hayız hâli ile daha uyumlu olduğu açıktır. Çünkü hayız toplanan kanın akma ve damlama zamanıdır. Kur'un "intikal ve değişiklik" anlamı esas alınması durumunda da hayız

³² Tilimsânî, *Mitfah*, 69.

³³ Bakara, 2/228.

hâline daha uyumlu olduğu hususunda şüphe yoktur. Zira aslî durumdan arizî duruma intikal tersinden daha uygundur. O da temizlik döneminden hayız döneminde intikaldir. Malikîler ve bu görüşü savunan diğerleri de dilde uzman oldukları bilinen sahabenin de kur' kelimesinin manâsında ihtilaf etmiş olmalarına dayanarak söz konusu lafzın her iki manâda da lügavî hakikat olabileceği gibi değişik açılardan muhtelif cevaplar vermişlerdir.³⁴ Ancak bu makamda hakikat olabileceği düşünülen iki manâ değil de iki muhtemel manânın hangisinde hakikat hangisinde mecaz olduğunun tespitidir. Mecaz olarak kabul edilen manânın kastedildiğini savunma durumu söz konusu olursa te'vil açısından daha anlamlı hâle geleceği de açıktır.

c. Sözde izmâra başvurmak te'vil sebeplerindedir. Bu, sözün yahut şâri'in maksadının anlaşılması için başka ifadelerin takdir edilmesi esasına dayanmaktadır. Bunun da müçtehit açısından ortaya çıkan bir ihtiyaçtan kaynaklandığı söylenebilir. Mâlikîler, *"Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın!"*³⁵ âyetine dayanarak cenabetlinin mescide giremeyeceğini savunmuşlardır. Onlara göre burada "namaz yerlerine yaklaşma" kastedilmiştir. Bunu kabul etmeyenler ise asıl olanın izmarra/naslarda başka lafız takdirine başvurmamaktır. Buna karşılık Malikîler ve onlar gibi düşünenler şöyle derler: Âyette geçen *"Yolcu olan müstesna"* ifadesinden yola çıkarak şâri'in maksadının namaz değil "namazın kılındığı yer" olduğu anlaşılmaktadır. Zira namaz, mescit gibi somut bir yapı teşkil etmediğinden içinden geçilmesi söz konusu olamaz.

d. Lafızlarda terâdüf (aynı anlamı ifade ettikleri) iddiası te'vil sebeplerindedir. *"Leşin ne derisinden ne de sinirinden istifâde etmeyin!"*³⁶ hadisine dayanarak bazı Malikîler, tabaklansa bile şer'î ku-

³⁴ Tilimsânî, *Mitfah*, 70.

³⁵ Nisa, 4/43.

³⁶ Tirmizî, *Sünen*, "Libâs", 4: 222, No: 28/1729.

rallara göre kesilmeyen hayvanın derisinden istifade etmeyi caiz görmemişlerdir. Bu görüşü kabul etmeyen diğer bazı Malikîler ise hadiste geçen “ihâb” lafzının tabaklanmamış deriye mahsus olduğunu ve ciltle mürâdif olmadığını savunmuşlardır.³⁷ Zira “cild” ve ihâb” lafızlarının farklı anlamlar ifade etmesi (tebâyün) asıldır. Cilt, tabaklanmış olsun veya olmasın bütün derileri ifade ederken “ihâb” sadece tabaklanmamış derileri ifade etmektedir.

e. Te’kit te’vil sebeplerindedir. Zira sözde lafızların müstakil manâ ifade etmeleri asıldır. Malikîler, “başlarımızı meshedin (وَأَمْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ)”³⁸ âyetine dayanarak abdestte başın tamamının meshedilmesinin gerekli olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre aynı âyette teyemmümle ilgili geçen “yüzünüzü meshedin (فَأَمْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ)” ifade-sinin bütün yüzün meshini gerektirdiği gibi “bi ruûsikum” ifade-sinin başında (ب) harfinin gelmiş olması başın tamamının meshine engel değildir. Şafiîler ile onlar gibi düşünenler ise bu durumda (ب) harfinin gelmiş olmasının anlamsız olacağı gerekçesiyle bunu kabul etmemişlerdir. “Te’kit/bir önceki anlamı pekiştirmek” için geldiği yönünde bir cevap verilmesi hâlinde te’kidin asıl olana aykırı olduğunu söyleyeceklerdir. Malikîler ise diğer âyetlerden delil getirmek suretiyle tezlerini destekleme yoluna gitmişlerdir. Bu durumda Şafiîler söz konusu “bâ” harfinin te’kit değil “tab’iz (bir kısım)” ifade ettiğini, dolayısıyla başın bir kısmının meshedilmesini yeterli görmeyi tercih etmişlerdir.

f. Sözde takdim-te’hir iddiası da te’vil sebeplerinden sayılmaktadır. Yeminini bozan bir sahabiye Hz. Peygamber’in “bir şeye yemin ettikten sonra ondan daha hayırlı bir şey bulursan yemininin kefare-tini ver ve daha hayırlı gördüğün şeyi yap!”³⁹ şeklindeki ifadelerinde takdim ve te’hir olduğunu savunan Hanefîlere göre hadisin tertibe göre anlaşılması durumunda kefaretin yemin bozmadan verilmesi gerekeceğini, hâlbuki bunu iddia eden kimsenin olmadığını sa-

³⁷ Tilimsânî, *Mitfah*, 72.

³⁸ Maide, 5/6.

³⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, 34: 230, No: 20628.

vunmuşlardır. Zira “sonra (ثم)” edatı tertip gerektirdiği gibi emir (ver) de vücûb gerektirmektedir.

g. Tahsis te'vilin en önemli ve en yaygın sebeplerinden kabul edilmektedir. Umûmun tahsisi, istisnâ, şart, gâye ve sıfat gibi mutasıl bir hususla olabileceği gibi munfasıl bir şeyle de olabilir.⁴⁰ Kur'an'ın Kur'an'la, sünnetin sünnetle, sünnetin Kur'an'la ve Kur'an'ın mütevâtir sünnetle tahsis edilebileceği hususunda ihtilaf yoktur. Kur'an'ın âhât sünnetle tahsisi hususunda ihtilaf vardır. Hanefîler, başka bir şeyle tahsise uğramış ve delâleti zayıflamış Kur'an'ın âhât haberle tahsis edilebileceğini savunmuşlardır. Mesela Malikîler “Onun (denizin) suyu temiz, ölüleri helaldir.”⁴¹ hadisine dayanarak deniz canlılarından kesilmeden ölenlerin (meyte) tamamının helal olduğunu savunmuşlardır. Hanefîler ise bu durumun “Size meyte (leş) ve kan haram kılındı,”⁴² âyetiyle çeliştiğini ve söz konusu âyetin daha önce tahsise uğramadığını, dolayısıyla söz konusu âhât hadisle tahsis edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir.

h. Takyit te'vil sebeplerindendir. Takyit, “mutlak lafzın bazı açılardan sınırlandırılmasının iddia edilmesi” esasına dayanmaktadır. Takyidin değişik türleri vardır. Bunlardan biri lafzın belli bir sıfatla nitelendirilmiş olmasıdır. Nikâh şahitleriyle ilgili “Veli, mehir ve iki şahit olmadan nikâh olmaz.”⁴³ ile “Veli, mehir ve iki adil şahit olmadan nikâh olmaz.”⁴⁴ şeklinde toplam iki hadis rivayet edildiğinden birinci hadiste mutlak olarak geçen şahitlerin ikinci hadiste geçen “adalet” sıfatıyla takyit edilmesi gerekmektedir. Ebû Hanife'nin nikâh şahitlerinde adalet vasfını aramaması ve fâsıkların da şahit olabileceğini savunmasının sebebi söz konusu hadisin onun nezdinde sabit olmamasıdır.⁴⁵ Bu açıdan söz konusu lafzın mutlak bırakıldığı ve ona göre hüküm verildiği görülmektedir.

⁴⁰ Tilimsânî, *Mitfah*, 74.

⁴¹ Malik b. Enes, *Muvatta*, 2: 29, No: 21/60.

⁴² Mâide, 5/3; Bakara, 2/173.

⁴³ Süyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr*, 2: 435.

⁴⁴ Beyhakî, *Ahkâmu'l-Kur'ân li's-Şâfiî*, 2: 142; Süyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr*, 2: 436.

⁴⁵ Tilimsânî, *Mitfah*, 80.

Görüldüğü gibi Tilimsânî, zâhir ve müevvel lafızlarından yola çıkarak lafızlarda zuhur ve te'vil sebeplerini diyalektik bir tarzda örnekleriyle izah etmektedir. Ona göre lafızlarda zuhûr işin esası ve doğası olup te'vile başvurmak arızîdir. Ayrıca te'vile başvurma ihtiyacı da bazı şartlarla sınırlandırılmıştır. Böylece naslardan ahkâm istinbâtında keyfiliğin önüne geçmek istemiştir.

2.3. Tilimsânî'ye Göre Te'vilde Uyulması Gereken Temel Kurallar

Zâhir-müevvel diyalektiğinde söz, kelimeler ve ifadede asıl olanın zâhiri anlamın olduğu, lafız ve sözün zâhir anlamıyla anlaşılmasına engel bir durum olması hâlinde belli şartlara uyarak te'vile gidilebileceği bilinmektedir. Bundan dolayı Tilimsânî de diğer usulcüler gibi te'vilde uyulması gereken bazı hususları vurgulamayı hissetmiştir. Esasen söz konusu hususlara vurgu yapmadan te'vil gibi önemli bir konu hakkındaki malumatın eksik kalacağı da inkâr edilemez bir gerçektir.

Tilimsânî'ye göre zâhir lafzın te'vili üç hususu beyana muhtaçtır. Bunların başında lafzın te'vil edildiği/çevrildiği manâyı taşıyan nitelikte olması gerekmektedir. "Lafzın sarfedildiği manâyı muhtemel olması" hususundan bu gerçeğin kastedildiği açıktır. Lafzın ilgili manâyı muhtemel olması da tek başına te'vil için yetmemekte, aynı zamanda söz konusu manânın şarî' tarafından maksut olduğu bir delil ile ortaya konulması şarttır. Başvurulan delilin de zâhirî anlamı gerektiren asla tercihi sağlayacak nitelikte olması gerekir. Bunlar yahut bunlardan herhangi biri yoksa te'vilden söz edilemeyeceği gibi yapılan işlemin de bağlayıcı bir değeri olmaz.⁴⁶ Bu bağlamda lafza yüklenen anlamın lafızla ilgisinin kurulamaması yahut manâ lafzın muhtemel manâları arasında olmakla birlikte şarî'in söz konusu manâyı kastettiğine dair uygun bir delil getirilememesi gibi durumlarda sahih ve makbul bir te'vilden bahsedilemez.

⁴⁶ Tilimsânî, *Mitfah*, 81-82.

Tilimsânî'nin usul anlayışında te'vil delili önemli bir yer tutmaktadır. Te'vil delilini değerlendirirken zâhirin anlamını belirleyen asıl gerektirici unsurla mukayese etme yoluna gitmeyi tercih etmiştir. Ona göre zâhir lafzın anlamını belirleyen asıl unsurun güç ve kuvvetinin değişken olması te'vil delili başta olmak üzere te'vili de aynı oranda etkilemektedir. Bazen zâhir lafzın manâsına delaleti öyle güçlüdür ki neredeyse nas mesabesindedir.⁴⁷ Şüphesiz bu durum zâhirin zuhûrunu belirleyen delille ilgilidir. Dolayısıyla bu nitelikteki bir zâhir lafzın te'vili de aynı oranda hatta daha güçlü bir delil gerektirdiği de açıktır.

Zâhir lafzın manâsına güçlü bir şekilde delalet ettiği ve aynı oranda te'vilinin de zorlaştığı örneklerden biri nikâhta veli meselesiyle ilgili olarak varit olan "*Hangi kadın velisinin izni olmadan evlilik yaparsa nikâhı batıldır, batıldır, batıldır.*"⁴⁸ şeklindeki hadistir. Hadisin başında geçen "*Hangi (ﷻ)*" ifadesi haddi zatında bütün fertlerini içeren ve güçlü bir şekilde umûm ifade eden bir lafız olup ayrıca "*bâtıl*" lafzının üç sefer tekrar edilmesiyle pekiştirilmiştir. Bundan dolayı bu hadisi te'vil eden Hanefîlerin zâhir anlamı gerektiren delilden daha güçlü deliller getirmek zorunda oldukları açıktır. Ancak Hanefîlerin te'villerine dayanak mahiyetinde getirdikleri delillerin güçlü olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira hadisten kastedilenlerin cariye, küçük kız çocuğu ve delilerin olduğu, hür ve ergin kızların bu kapsamda olmadığı yönündeki görüşleri yeterli ve ikna edici delillerle desteklenmemiştir.⁴⁹

⁴⁷ Tilimsânî, *Mitfah*, 82.

⁴⁸ Şâfiî, *Müsned*, "Nikâh", 1: 275; İbn Hanbel, *Müsned*, "Nikâh", 27/5376, 4: 200; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Nikâh", 20/2083, 2: 229; Tirmizî, *Sünen*, "Nikâh" 14/1102, 3: 399.

⁴⁹ Tilimsânî, *Mitfah*, 82.

Sonuç

Fıkıh usulünde te'vilin önemli mevkiinden dolayı bütün usulcüler eserlerinde te'vile yer vermişlerdir. Bazı usulcüler eserlerinin muhtelif yerlerinde dağınık vaziyette te'vile yer verirken bazıları da bir bâb altında yer vermeyi tercih etmişlerdir.

Söz konusu usulcülerden biri olan Tilimsânî fürûun usulle irtibatını sağlamaya dair yazdığı eserinde klasik usulcülerden farklı bir tarzda te'vili ele almayı tercih ettiği görülmektedir. Tilimsânî, zâhir-müevvel karşıtlıklarını kullanarak diyalektik bir metod izlediği, buna yönelik ilk işaretlerin İbn Cüzey'de görüldüğü anlaşılmaktadır. Tilimsânî zâhir-müevvel kavramlarından yola çıkarak te'vilin usul içerisindeki mahiyet ve konumunu açıklamaya çalışmaktadır. Bu kapsamda lafzın zuhûr sebeplerini sekiz maddede değerlendirmekte ve bunun karşılığında te'vilin sebeplerini de sekiz madde ile somutlaştırmaktadır. Karşıtlık ilkesinden yola çıkarak te'vil kapsamında değerlendirdiği konuları "hakikat-mecaz, iştirak-infirâd, tebâyün-terâdüf, istiklâl-izmâr, te'sis-te'kit, tertip-takdim/te'hir, umûm-tahsis ve itlâk-takyit" şeklinde açıklamaktadır. Böylece te'vil ile müevvel lafzın mahiyet ve niteliğini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Ayrıca hem zâhir lafız hem de müevvel lafızla ilgili gerekli örnekler üzerinde durmaktadır.

Tilimsânî, bütün usulcüler gibi te'vilin istismar edilmesini engellemek için te'ville ilgili bazı şartlara değinmektedir. Ona göre te'vil edilen lafzın çevrildiği manâyı taşıyıcı nitelikte olması ve te'vilin mutlaka uygun bir delile dayanması gerekmektedir. Delille ilgili uygunluktan maksat lafzın manâda zuhûrunu gerektiren delilden daha güçlü bir delilin ortaya konmasıdır. Böylece müevvel lafız da delalet ettiği manâda râcih olma niteliğini taşımış olur.

Kaynakça

- Beyhakî**, Ebû Bekir Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Abdullah en-Nisâbü'rî. *Alhkâmu'l-Kur'ân li'ş-Şâfiî*. thk. Muhammed b. Zâhid b. Huseyn el-Kevserî. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1414.
- Buhârî**, Muhammed b. İsmail b. İbrahim. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasır. Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Cüveynî**, Ebû'l-Meâlî Abdülmelik, *el-Burhân fi usûli'l-fikh*. thk. Salah b. Muhammed b. Uveyda. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418.
- Deniz**, A. (2020). İslam Hukuk Metodolojisinde Fikhî Bir İctihad Yöntemi Olarak Te'vil. Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 7 Sayı 2.
- Deniz**, Abdulkaki. *İslam Hukuk Metodolojisinde Te'vil*. İstanbul: İz Yayınları, 2020.
- Gazzâlî**, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfi. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413.
- İbn Cüzey**, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed el-Kelbî el-Ğırnâtî el-Mâlikî. *Takrîbu'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424.
- İbn Hanbel**, Ebû Abdillâh Ahmed. *Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1416.
- Mâlik**, b. Enes b. Âmir el-Asbahî el-Medenî. *Muvattâ*. nşr. Muhammed Fuâd Abdulkaki. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1406.
- Müslim**, b. Haccâc Ebû'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdulkaki. Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2001.
- Sem'ânî**, Ebû'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdilcabbâr b. Ahmed el-Mervezî et-Temîmî el-Haneî sümme'ş-Şâfiî, *Kavâti'u'l-edille fi usûli'l-fikh*. thk. Abdullah b. Hâfız b. Ahmed el-Hakemî. Riyâd: Mektebetü't-Tevbe, 1419.
- Suyûtî**, Abdurrahman b. Ebî Bekir Celaluddin. *Sahîhu ve za'ifu'l-câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtühü*. Şâmîle/Elektronik Ortam.
- Tilimsânî**, el-İmamu'l-Müctehid eş-Şerîf Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî. *Mitfahu'l-vusûl ilâ binâi'l-fürû'i alâ'l-usûl*. Mektebetü'r-Reşâd, ts.
- Tirmizî**, Ebû İsa Muhammed es-Sülemî. Sünen. thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Fuâd Abdalbâkî, İbrahim Atve. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395.